

1. Cele pracy

Problematyka rozwoju miast staje się szczególnie istotna w kontekście stosowania wymiaru terytorialnego w polityce regionalnej. Najważniejsze dokumenty strategiczne Unii Europejskiej takie jak: Traktat Lizboński, Strategia Europa 2020 – Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu oraz raport „An Agenda for a Reformed Cohesion Policy”, obok wzmocnienia integralności społecznej i gospodarczej, podkreślają duże znaczenie aspektu przestrzennego w polityce spójności. Wspomniane elementy polityki regionalnej znalazły odzwierciedlenie również w krajowych dokumentach programowych takich jak: „Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020”, „Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030”. Wymiar terytorialny uwzględniają także projekty horyzontalnych dokumentów strategicznych: „Strategia Rozwoju Kraju 2020. Aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo”, „Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju. Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności” oraz Założenia Krajowej Polityki Miejskiej do roku 2020.

Podejście terytorialne w rozwoju regionalnym wymaga uwzględnienia specyficznych uwarunkowań społecznych, gospodarczych oraz związanych ze środowiskiem naturalnym, a także oznacza konieczność brania pod uwagę zróżnicowanych potencjałów rozwojowych opartych na czynnikach endogenicznych. Wykorzystanie wewnętrznych zasobów regionów staje się obecnie najważniejszym czynnikiem decydującym o perspektywach dalszego rozwoju i warunkiem koniecznym do przełamywania barier rozwojowych. Skoncentrowanie się na własnych atutach i szansach rozwojowych pozwala na dysponowanie środkami tak, aby w możliwie największym wymiarze wykorzystać specyficzne przewagi konkurencyjne, jednocześnie przeciwdziała nadmiernemu uzależnieniu od transferów zewnętrznych.

Ważną sferą działań polityki ukierunkowanej terytorialnie stają się obszary miejskie, które odgrywają coraz istotniejszą rolę w życiu społecznym i gospodarczym regionów. Dzięki dużej koncentracji ludności na małym terytorium, miasta wykazują wysokie nasycenie infrastrukturą handlową, kulturalną, oświatową, zazwyczaj są głównym pracodawcą w regionie i siedzibą najważniejszych instytucji publicznych, pełnią też funkcję ośrodków wzrostu i lokomotyw rozwoju, a poprzez dyfuzję procesów wzrostotwórczych przyczyniają się do aktywizacji całego regionu.

O wzrastającym wpływie miast na rozwój społeczno-gospodarczy świadczy nie tylko coraz silniejsze akcentowanie ich roli w dokumentach strategicznych, ale również powstawanie odrębnych aktów prawnych o charakterze horyzontalnym dedykowanych wyłącznie ob-

szarom miejskim. Przykładem takiego opracowania jest będący w fazie przygotowań dokument pt. Krajowa Polityka Miejska do roku 2020, który zawiera podstawowe definicje i zasady związane z krajową polityką miejską, formułuje najważniejsze wyzwania w zakresie rozwoju miast i procesów urbanizacyjnych, a także wyszczególnia cele krajowej polityki miejskiej. W Założeniach Krajowej Polityki Miejskiej do roku 2020 proponuje się definicję krajowej polityki miejskiej jako: celowe, ukierunkowane terytorialnie działanie państwa na rzecz zrównoważonego rozwoju miast i ich obszarów funkcjonalnych oraz wykorzystanie ich potencjałów w procesach rozwoju kraju (Założenia..., 2013).

Mając na uwadze aktualność tematyki polityki miejskiej i rosnące zainteresowanie podejściem terytorialnym w polityce rozwoju w prezentowanej rozprawie podjęto próbę zbadania potencjału rozwojowego miast województwa lubelskiego w oparciu o specyficzne i unikatowe zasoby endogeniczne. W ramach opracowania zidentyfikowano czynniki endogeniczne i określono stopień ich wpływu na potencjał rozwojowy miast oraz utworzono syntetyczny wskaźnik, który posłużył do stworzenia rankingu. Umożliwiło to wyodrębnienie miast o dużym potencjale rozwojowym oraz tych z gorszymi perspektywami, co stanowi **cel poznawczy pracy**. Ponadto określono, które czynniki decydowały o potencjale endogenicznym w poszczególnych miastach, zbadano zależności pomiędzy możliwościami dalszego rozwoju, a wielkością miasta i położeniem geograficznym, a także zanalizowano powiązania o charakterze społeczno-gospodarczym między miastami Lubelszczyzny.

Osobną sferą poznawczą było określenie istotności poszczególnych czynników odpowiadających za rozwój. W tym celu przeprowadzone zostały **ankiety z ekspertami z dziedziny rozwoju regionalnego** reprezentującymi środowisko naukowe województwa lubelskiego, a także z przedstawicielami władz samorządowych szczebla regionalnego i lokalnego. Wyniki wywiadów pozwoliły określić rangę poszczególnych czynników odpowiadających za potencjał endogeniczny i jednocześnie oszacować wagi, które zostały wykorzystane do obliczenia wskaźnika syntetycznego. Zatem oprócz oceny możliwości rozwojowych obszarów miejskich, istotną wartością pracy jest też odpowiedź na pytanie, które z czynników endogenicznych mają największy wpływ na perspektywy rozwojowe miast województwa lubelskiego. Co ważne, odpowiedź na to pytanie uzyskana została poprzez uśrednienie opinii specjalistów reprezentujących podmioty różnego szczebla instytucjonalnego i terytorialnego. Można zatem oczekiwać, że uzyskane wyniki wyróżniają się dużym stopniem obiektywizmu.

Główną metodą badawczą zastosowaną w pracy jest Analityczny Proces Hierarchiczny. Ocena przydatności tej metody do kwantyfikacji potencjału rozwojowego, a więc

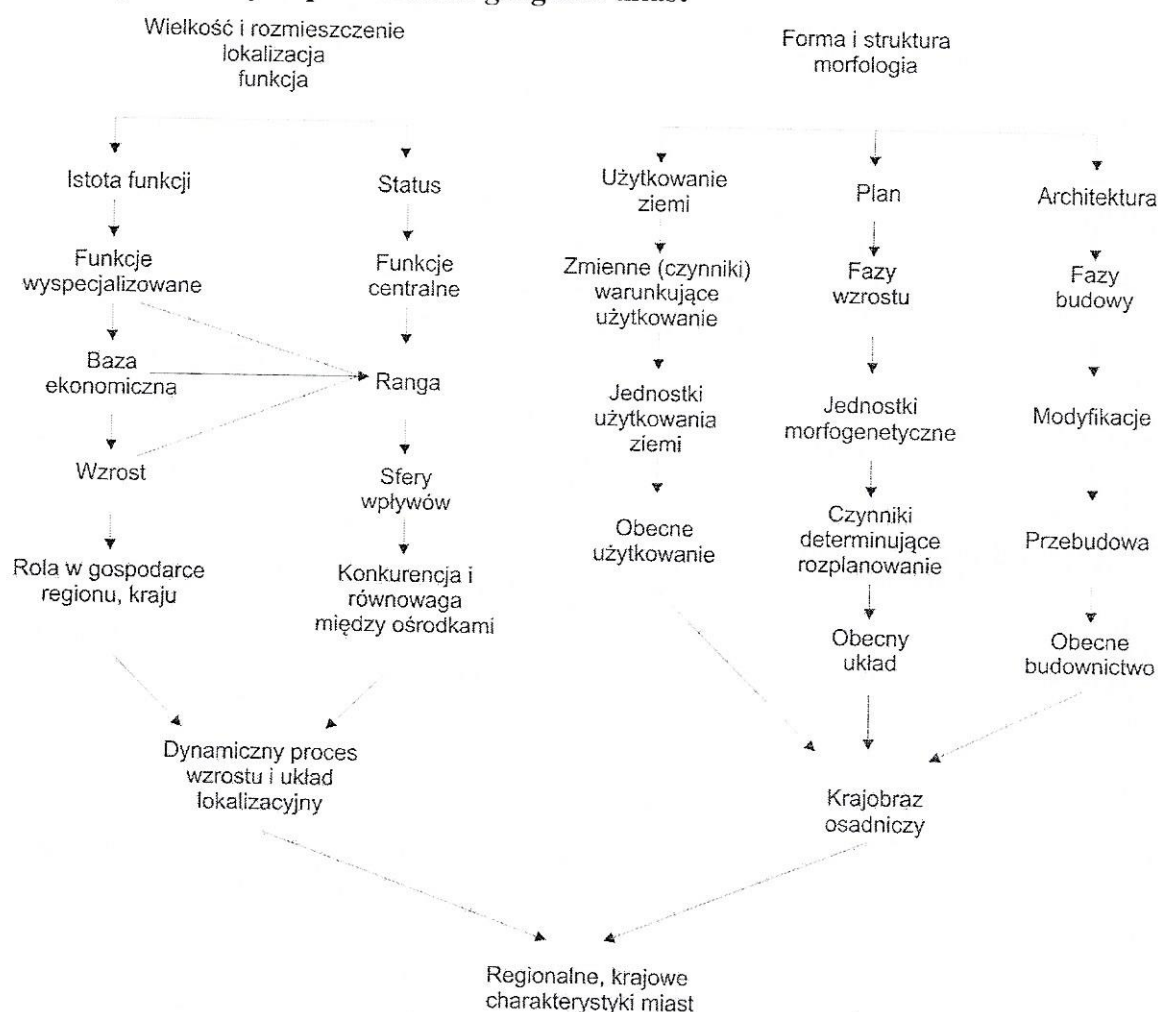
elementów o charakterze zarówno ilościowym jak i jakościowym stanowi **cel metodologiczny** rozprawy. Zaproponowane podejście do analizy potencjału rozwojowego jednostek administracyjnych ma przewagę nad klasycznymi narzędziami opisowymi, ze względu na możliwość całościowego ujęcia procesów rozwoju za pomocą jednej wartości syntetycznej, będącej średnią ważoną ze wskaźników niższego rzędu hierarchicznego. Identyfikacja słabych i mocnych stron miasta może być pomocna przy dostosowywaniu instrumentów polityki regionalnej do specyficznych potrzeb poszczególnych obszarów, co stanowi **cel aplikacyjny** pracy.

Potencjał rozwojowy poddany analizie w niniejszej pracy odnosi się do sfery społeczno-gospodarczej funkcjonowania miast i oznacza tworzenie sprzyjających warunków do pozytywnych ilościowych i jakościowych zmian w gospodarce miasta. Zamierzeniem badawczym nie jest przedstawienie stanu obecnego rozwoju gospodarczego ośrodków miejskich, ale spojrzenie na miasta Lubelszczyzny przez pryzmat ich zdolności i możliwości do kreowania stabilnego wzrostu i zarazem rozwoju gospodarczego w oparciu o czynniki endogeniczne. Podejście tego rodzaju wydaje się być interesującym zagadnieniem badawczym, ponieważ odnosi się do przyszłej kondycji społeczno-gospodarczej miasta i jego wpływu na rozwój regionu.

2. Zakres tematyczny

W ramach pola badawczego geografii miast wyodrębnia się dwa podstawowe nurty problemowe: badania funkcjonalne i morfologiczne (Ryc. 1) (Maik, 1992). W nurcie badań funkcjonalnych akcentowane są rola i istota funkcji miast oraz ich wpływ na bliższe i dalsze otoczenie miasta, a także oddziaływanie na gospodarkę regionu i kraju. Z kolei badania morfologiczne skupiają się na tematyce użytkowania ziemi, rozplanowaniu i architekturze miast. Niniejsze opracowanie mieści się w nurcie badań funkcjonalnych opisujących procesy wzrostu zmierzające do wyróżnienia czynników rozwoju regionalnego, określenia roli miast w gospodarce i zbadania poziomu konkurencyjności między ośrodkami. Analizowane zagadnienia obejmują badania systemów miejskich skoncentrowanych na rozmieszczeniu miast i ich wzajemnych relacjach i powiązaniach, a także wpływu na obszary sąsiadujące.

Ryc. 1. Wiązki problemowe geografii miast

Źródło: (Carter, 1981) za (Maik W. , 1992).

Zakres tematyczny pracy obejmuje zagadnienia będące przedmiotem badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej. Geografia społeczno-ekonomiczna jako nauka podstawowa daje przede wszystkim opis i wyjaśnienie przestrzennych i środowiskowych zachowań systemów społeczno-gospodarczych, procesów społeczno-gospodarczych zachodzących w przestrzeni i środowisku przyrodniczym oraz struktur przestrzenno-gospodarczych kształtujących się we wzajemnym oddziaływaniu z procesami (Domański R., 1993). Obszar badań gospodarki przestrzennej w pewnym stopniu jest spokrewniony z problematyką geografii ekonomicznej. Gospodarka przestrzenna ustala zasady racjonalnego wyboru lokalizacji, przestrzennych powiązań i przestrzennych organizacji, jak również dróg rozwoju układów lokalizacyjnych (Domański R., 1993). Opisywana w pracy tematyka dotyczy skali międzymiejskiej, gdzie przedmiotem analizy jest rola miasta w systemie osadniczym kraju lub regionu. Podstawową jednostką analizy są tutaj poszczególne miasta traktowane

jako pewne całości funkcjonalne lub przestrzenne, natomiast obiektem badania – pewne cechy miast jako całości oraz relacje między nimi (Maik W. , 1992).

Badania potencjału rozwojowego miast wchodzą w zakres kilku nurtów geografii ekonomicznej. W warstwie teoretycznej niezwykle pomocne były fundamentalne prace P. Romera (1986, 1990) oraz Lucasa (1988), które tworzą podwaliny pod nową teorię wzrostu endogenicznego. Inspirujące były także prace G. Myrdala (1957), J. Friedmana (1966) i F. Perroux (1978) reprezentujące najbardziej popularne koncepcje teoretyczne dotyczące rozwoju regionalnego. Interesującą koncepcję łączącą czynniki rozwojowe egzo- i endogeniczne zaprezentował G. Gorzelak (2003). Ciekawe zestawienie najważniejszych koncepcji teoretycznych znaleźć można w pracy P. Churskiego (2008) i E. Nowińskiej-Łaźniewskiej (2004).

W obszarze metodologicznym podstawową literaturą były prace T. Saaty'ego (1980, 2008) opisujące główną metodę badawczą zastosowaną w pracy – metodę Analitycznego Procesu Hierarchicznego. Na uwagę zasługuje także praca K. Vinohradnik (2008), w której model AHP stosowano w odniesieniu do obszarów wiejskich. Wśród polskich autorów na szczególną uwagę zasługują opracowania A. Łuczak i F. Wysockiego (2005, 2010) prezentujące praktyczne wykorzystanie metody AHP w warunkach polskich powiatów i obszarów wiejskich, a także publikacja W. Adamusa i A. Grędy (2005) zawierająca liczne przykłady wykorzystania tej metody w pracach badawczych krajowych i zagranicznych. Przy opracowaniu metod statystycznych wykorzystano prace A. Stanisza (2006), A. Luszniwicza (1972), W. Runge (2006), D. Strahl (1990), W. Ostasiewicza (1998) i A. Aczela (2000).

Biorąc pod uwagę problematykę badania rozwoju miast na uwagę zasługuje opracowanie W. Maika (1992). W nurcie literatury dotyczącej badania funkcji miast wymienić można fundamentalną pracę K. Dziewońskiego (1971) i Jerczyńskiego (1971), a także późniejsze opracowania A. Suliborskiego (1983) i D. Sokołowskiego (2006, 2008). Niezwykle inspirującą lekturą był raport z projektu badawczego pod redakcją B. Domańskiego i A. Noworóla (2010) przedstawiający potencjał rozwojowy miast województwa małopolskiego.

Wśród dokumentów strategicznych sporządzanych przez przedstawicieli władz publicznych odpowiedzialnych za rozwój regionalny na poziomie ogólnopolskim wymienić należy w pierwszym rzędzie „Krajową Strategię Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony. Miasta. Obszary wiejskie” oraz „Koncepcję Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030”. Obydwa dokumenty w sposób bardzo wyraźny akcentują dużą rolę czynników endogenicznych w rozwoju regionalnym. Wśród opracowań strategicznych na szczeblu regionalnym bar-

dzo pomocna była Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 oraz Studium Urbanizacji Lubelskiego Obszaru Metropolitalnego.

Przykładem interesującego ujęcia specyfiki województwa lubelskiego jest praca monograficzna pod red. W. Janickiego (2011), a także publikacja Urzędu Statystycznego w Lublinie – „Potencjał ekonomiczny miast w województwie lubelskim w latach 2000-2010”. W nurcie literatury dotyczącej obszarów przygranicznych województwa interesujące były publikacje B. Kawałko i A. Miszczuka (2005), M. Kowerskiego (2011) i J. Bańskiego, J. Dobrowolskiego, M. Flagi, W. Janickiego, M. Wesołowskiej (2010).

3. Zakres przestrzenny i czasowy

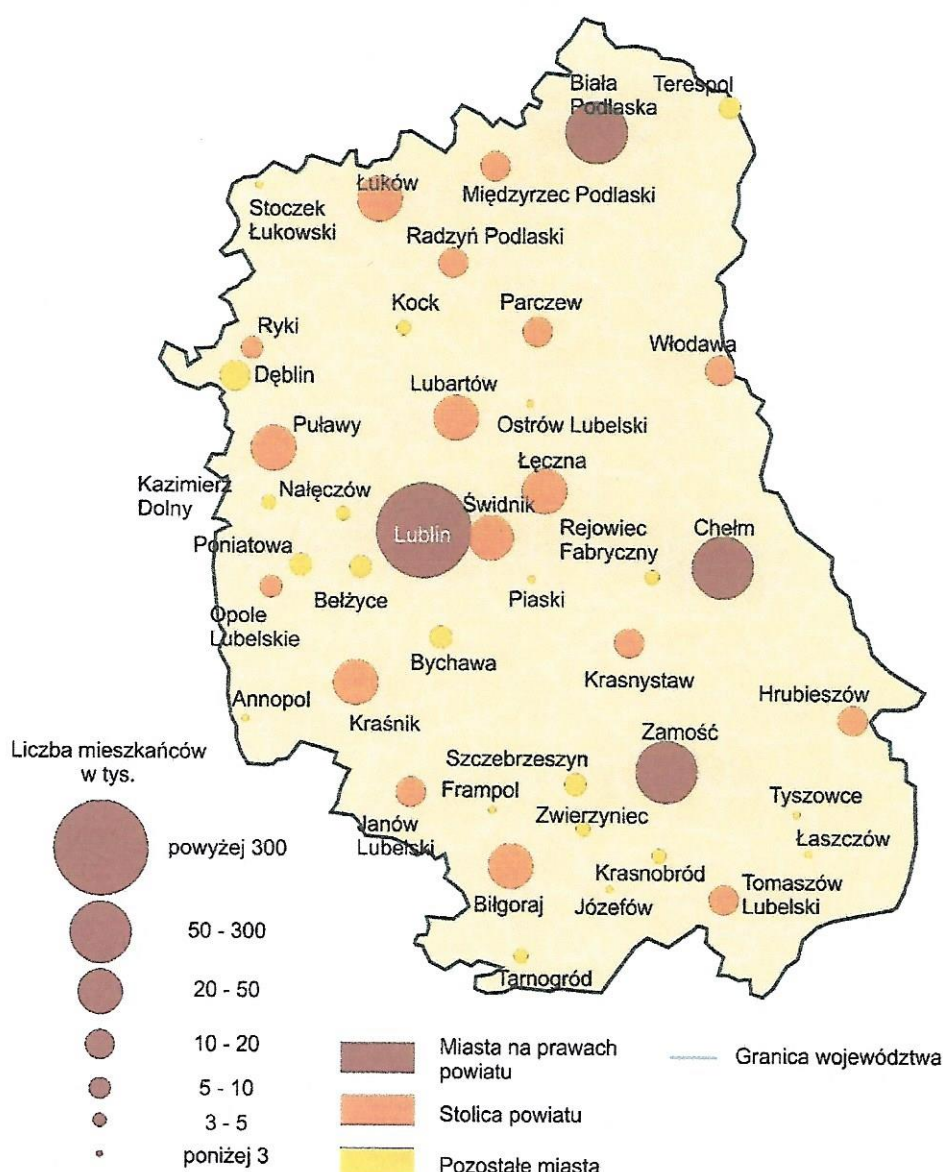
Obszarem badawczym rozprawy jest zbiorowość 42 miast województwa lubelskiego (ryc. 2) według stanu na 31 XII 2011 r., przy czym jako kryterium przyjęto posiadanie praw miejskich w badanym okresie. Według funkcji administracyjnej w województwie lubelskim wyróżnić można:

- 4 miasta na prawach powiatu,
- 16 miast będących siedzibą powiatu,
- 22 pozostałe miasta.

Biorąc pod uwagę kryterium ludnościowe, największym miastem był Lublin liczący 349 tys. mieszkańców, natomiast najmniejszymi były: Frampol (1,4 tys.), Tyszowce (2,1 tys.) oraz Łaszczów (2,2 tys.). Według uzyskania praw miejskich najstarszym miastem był Lublin, który prawa miejskie uzyskał w 1317 r. i Szczebrzeszyn (1352 r.). Z kolei najmłodszymi miastami były: Łaszczów, który dołączył do grona miast w 2010 r. oraz Tyszowce (2000 r.). Już to krótkie zestawienie dowodzi, że zbiorowość miast jest niezwykle zróżnicowana, co niewątpliwie należy brać pod uwagę przy ocenie potencjału rozwojowego.

Podstawowym przekrojem czasowym prezentowanej pracy były lata 2000-2011. Ze względu na dostępność danych w niektórych przypadkach przyjmowano inne przedziały czasowe. Analizowany okres pozwalał prześledzić dynamikę zmian najważniejszych zjawisk i procesów społeczno-gospodarczych w miastach od momentu utworzenia województwa w nowych granicach administracyjnych. Z kolei do zbadania potencjału rozwojowego i stworzenia rankingu rokiem bazowym był 2011 r., jedynie w nielicznych przypadkach spowodowanych brakiem dostępności danych lub względami metodologicznymi stosowano lata wcześniejsze.

Ryc. 2. Miasta w województwie lubelskim

Źródło: Opracowanie własne.

4. Hipotezy badawcze

Określenie celów pracy, zakresu tematycznego i czasowego pozwoliło na zdefiniowanie hipotez badawczych. **Hipoteza główna** została sformułowana następująco: potencjał rozwojowy miast wykazuje znaczne zróżnicowanie które ma swoje źródła w czynnikach endogenicznych. Hipotezie głównej towarzyszą **hipotezy szczegółowe**:

1. W sieci osadniczej województwa lubelskiego dominują powiązania dośrodkowe, do miasta wojewódzkiego, wynikające z dominującej pozycji Lublina.

2. W województwie lubelskim występują silne powiązania pomiędzy głównymi ośrodkami miejskimi, natomiast relacje z bezpośrednim otoczeniem miast ulegają osłabieniu.
3. Potencjał rozwojowy miast wykazuje znaczne zróżnicowanie przestrzenne.
4. Pełnione przez miasta funkcje administracyjne sprzyjają kształtowaniu się potencjału rozwojowego.
5. Możliwości rozwojowe wykazują pozytywny związek z rosnącą liczbą ludności miasta.

5. Metody i techniki badawcze

Zjawiska zachodzące w systemach osadniczych są zwykle wielowymiarowe, a przez to trudne do kwantyfikacji. Zachodzi zatem konieczność stosowania metod pośredniej obserwacji i analizy zjawisk za pomocą wielkości wymiennych. Podstawowym założeniem metodycznym zastosowanym w opracowaniu było użycie jak największej liczby różnorodnych technik, narzędzi badawczych i źródeł danych, po to by w możliwie największym stopniu zobiektywizować wyniki badań.

Zbadanie potencjału rozwojowego miast wymaga uwzględnienia wielu różnych cech dotyczących społeczno-gospodarczych uwarunkowań rozwoju regionalnego. Ponadto wpływ tych czynników na potencjał miast jest zróżnicowany. W rezultacie potrzebna jest spójna metoda pozwalająca ująć w jednej strukturze dużą liczbę różnorodnych składników. Powyższe przesłanki skłoniły autora do zastosowania metody **Analitycznego Procesu Hierarchicznego (AHP)**.

AHP jest efektywną metodą służącą rozwiązywaniu złożonych, wielokryterialnych problemów decyzyjnych. Procedura ta zapewnia lepszą i łatwiejszą identyfikację kryteriów, ich wag oraz analizę wyników, przez co wyraźnie skraca cykl decyzyjny. Autorem metody jest Thomas Saaty (Saaty, 1980). Zaproponował on użycie AHP w celu określenia systemu wag służących do rozwiązania skomplikowanych problemów zaprezentowanych w formie wielokryterialnej struktury hierarchicznej (Wysocki, 2010).

Integralną częścią metody AHP jest macierz porównań, która jest niezbędna do oszacowania wag czynników rozwoju. Macierz ta jest tworzona w oparciu o ankietę, w której dokonuje się porównania parami czynników decydujących o rozwoju endogenicznym. W celu udzielenia odpowiedzi na pytanie, który z czynników ma największe znaczenie w kontekście

potencjału rozwojowego, przygotowany został kwestionariusz, przy pomocy którego przeprowadzono ankiety. Ostatecznie zrealizowano 11 ankiet, przy czym 6 w formie bezpośredniego wywiadu, a 5 za pomocą ankiety internetowej. Do kwestionariusza wysłanego drogą elektroniczną dołączone zostały szczegółowe wyjaśnienia zastosowanych pojęć oraz instrukcja prawidłowego wypełnienia ankiety.

Wywiady bezpośrednie przeprowadzono w okresie kwiecień-październik 2013 r. Ankietowani eksperci wywodzili się z jednej strony ze środowiska naukowego lubelskich uczelni, a obszar ich zainteresowań naukowych koncentrował się na szeroko rozumianym rozwoju regionalnym w aspekcie ekonomicznym i geograficznym. Drugą grupą ekspertów byli specjaliści zajmujący się rozwojem regionalnym w instytucjach publicznych. Były to w dużej mierze osoby pełniące kluczowe funkcje i podejmujące najważniejsze decyzje dotyczące rozwoju regionalnego na szczeblu województwa i miast.

6. Materiały źródłowe

Do najważniejszych źródeł informacji w trakcie przygotowania niniejszego opracowania należały:

1. Dane z zasobów statystyki publicznej pochodzące z Banku Danych Lokalnych oraz wielu publikacji statystycznych wydawanych przez Główny Urząd Statystyczny, jak też Urząd Statystyczny w Lublinie i inne urzędy statystyczne w miastach wojewódzkich.
2. Dane pochodzące z instytucji państwowych takich jak: Państwowa Komisja Wyborcza, Centralna Komisja Egzaminacyjna.
3. Oficjalne raporty i informacje instytucji związanych z rozwojem regionalnym na szczeblu centralnym (Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Ministerstwo Gospodarki) i wojewódzkim (Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego, Biuro Planowania Przestrzennego).
4. Dokumenty programowe i strategiczne oraz strony internetowe samorządów miast województwa lubelskiego.
5. Badania ankietowe przeprowadzone w formie wywiadu bezpośredniego wśród ekspertów z dziedziny rozwoju regionalnego oraz ankiety rozsyłane drogą elektroniczną do urzędów miejskich w województwie.

Wykorzystane źródła danych charakteryzowały się zadowalającym stopniem aktualności. Istotnym mankamentem był natomiast stopień ich szczegółowości. Ze względu na specyfikę opracowania najbardziej użyteczne były informacje na poziomie gminnym. W związku z tym pojawiały się liczne trudności związane z pozyskaniem danych na tym szczeblu. Spowodowane było to z jednej strony stosunkowo małą ilością informacji zbieranych przez poszczególne instytucje, z drugiej zaś strony koniecznością zachowania tajemnicy statystycznej w przypadku danych pochodzących z zasobów statystyki publicznej.

Niezwykle cennym źródłem informacji były wywiady bezpośrednie przeprowadzone z ekspertami zajmującymi się rozwojem regionalnym ponieważ pozwoliły one poznać opinie na temat stanu i perspektyw rozwojowych miast województwa lubelskiego. Poglądy formułowane przez przedstawicieli środowiska naukowego lubelskich uczelni, jak również osoby zajmujące się zawodowo planowaniem rozwoju i polityką regionalną na szczeblu regionalnym i lokalnym niewątpliwie umożliwiły szersze spojrzenie na sytuację społeczno-gospodarczą miast Lubelszczyzny.

7. Układ pracy

Praca składa się ze wstępu, czterech rozdziałów oraz wniosków końcowych. **We wstępie** zawarty został zarys problematyki badawczej uwzględniający najważniejsze pojęcia użyte w pracy, opis dotychczasowych badań przeprowadzonych w dziedzinie rozwoju miast, założenia metodologiczne oraz cele i hipotezy badawcze. Ważnym elementem tej części pracy jest opis metody badawczej – Analitycznego Procesu Hierarchicznego, będącej podstawą metodologiczną pracy. **W rozdziale I** przedstawione zostały najważniejsze teorie i koncepcje dotyczące rozwoju regionalnego, ze szczególnym uwzględnieniem teorii rozwoju opartego na czynnikach endogenicznych. **Rozdział II** prezentuje województwo lubelskie na tle kraju oraz innych województw, co pozwala zidentyfikować słabe i mocne strony województwa oraz odnieść sytuację społeczno-gospodarczą do innych jednostek terytorialnych w kraju. Szczegółowy opis czynników endogenicznych odpowiedzialnych za potencjał rozwojowy miast zawarty został w **rozdziale III**, który dotyczył także identyfikacji i szczegółowego opisu zjawisk społeczno-gospodarczych dotyczących miast województwa lubelskiego. Wskazano w nim najważniejsze procesy i tendencje przebiegające na najniższym szczeblu podziału administracyjnego. Dokonano szeregu porównań, podziałów i typologii miast ze względu na różnorodne, analizowane zmienne. W **rozdziale IV** zastosowano główną metodę badawczą AHP do wyznaczenia potencjału rozwojowego poszczególnych miast za po-

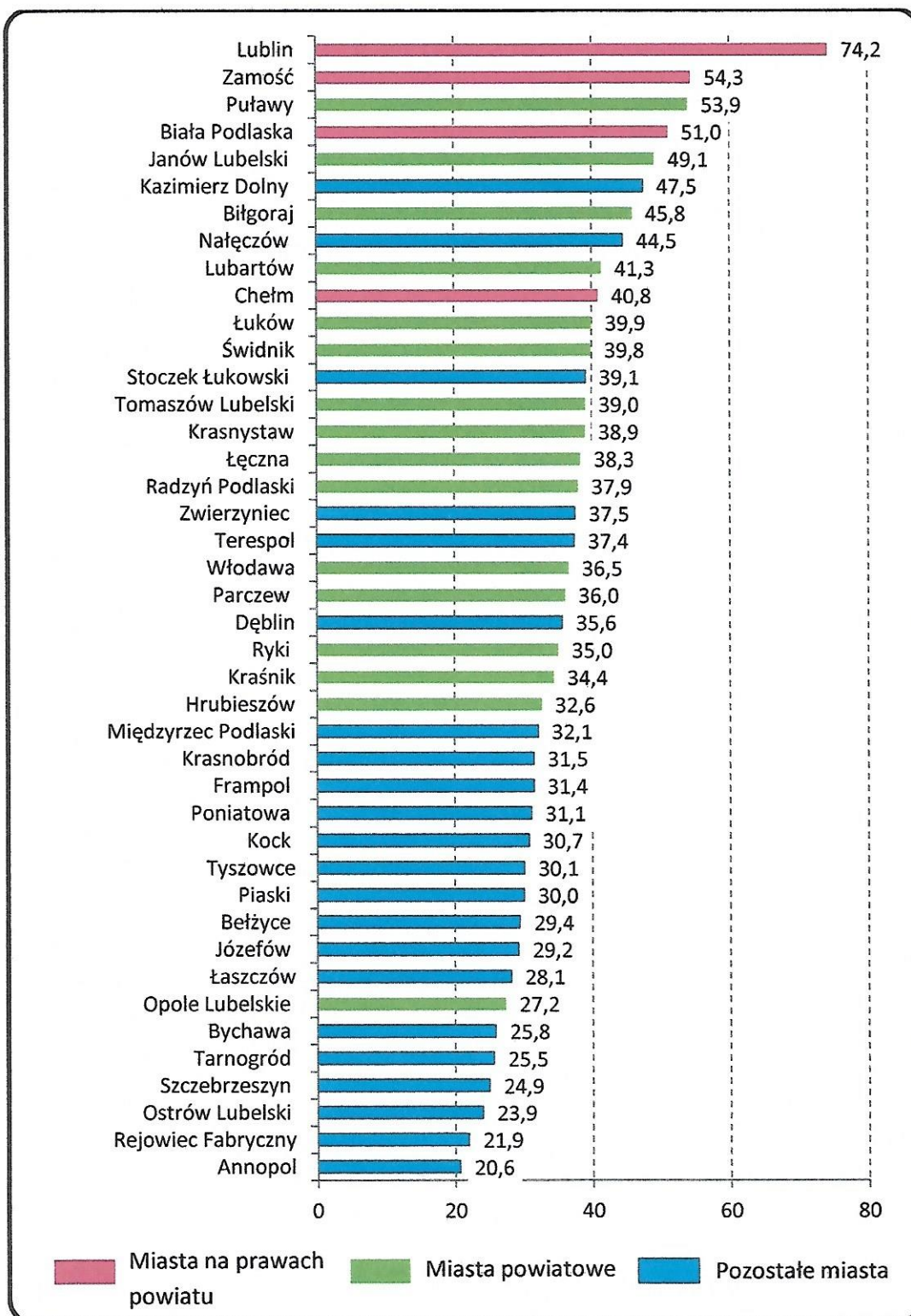
mocą syntetycznego wskaźnika. Utworzony ranking pozwolił wyodrębnić miasta z najlepszymi perspektywami rozwojowymi oraz te, które posiadają gorszy potencjał rozwojowy. Zweryfikowano postawione we wstępie pracy hipotezy badawcze. Zbadano też wiele interesujących zależności potencjału rozwojowego od liczby ludności oraz od położenia geograficznego. Zbudowano też model grawitacji odzwierciedlający ciężenia miast względem siebie. W **zakończeniu** sformułowane zostały tezy podsumowujące rozprawę. Wyróżniono najważniejsze zjawiska i procesy zachodzące w miastach, jakie udało się zidentyfikować w procesie badawczym. Wyodrębnienie miast wiodących oraz obszarów stagnacji pozwoliło sformułować rekomendacje dla władz lokalnych dostosowane do specyfiki poszczególnych ośrodków.

8. Najważniejsze wyniki badań

Struktura hierarchiczna głównego problemu decyzyjnego jakim było zidentyfikowanie miast z najlepszym potencjałem rozwojowym składała się z cech prostych, które tworzyły poszczególne subkomponenty, te z kolei składały się na komponenty główne decydujące o potencjale rozwojowym miast. Wskaźniki syntetyczne dotyczące komponentów i subkomponentów zostały zważone udziałami, które uzyskano w wyniku przeprowadzonych ankiet. W finalnym etapie analizy otrzymano syntetyczny wskaźnik stanowiący kwantyfikację potencjału rozwojowego miast (ryc. 3).

Analiza potencjału rozwojowego miast pozwoliła na **weryfikację hipotez badawczych** (tabl. 1). Potwierdzona została główna hipoteza badawcza o istotnym zróżnicowaniu potencjału rozwojowego miast, które źródła ma w czynnikach endogenicznych. Przeprowadzone badania wykazały, że największe możliwości rozwojowe posiada Lublin, co być może nie było zbyt dużym zaskoczeniem, jednak rozmiary przewagi nad kolejnymi miastami zasługują na uwagę. Różnica między miastem najlepszym, a następnym w rankingu Zamościem wyniosła 19,9 pkt, co było zdecydowanie największą różnicą w całym zestawieniu. Świadczy to o dominacji stolicy województwa w systemie osadniczym, na co wskazuje również zastosowanie reguły wielkości-kolejności. Z jednej strony jest to pozytywny wpływ na rozwój regionu, ponieważ silny ośrodek jest w stanie wysyłać mocne impulsy rozwojowe na obszary sąsiadujące i w ten sposób przyczyniać się poprzez procesy dyfuzji do wzmacniania tendencji wzrostowych.

Ryc. 3. Potencjał rozwojowy miast województwa lubelskiego w oparciu o czynniki endogeniczne

Źródło: Opracowanie własne.

Spójny rozwój całego regionu zależy jednak również od możliwości absorpcji wiedzy i technologii przez słabsze miasta. Jeżeli te zdolności będą niewystarczające może dojść do procesów pogłębiania się zjawisk recesyjnych i wykształcania się obszarów stagnacji. Na podstawie przeprowadzonych badań można zaobserwować tendencje do wymywania zasobów ośrodków leżących w otoczeniu Lublina, co jest potwierdzeniem teorii kumulatywnej przyczynowości. W szczególności dotyczyło to małych miast takich jak: Bychawa, Bełżyce czy Ostrów Lubelski, których potencjał rozwojowy należał do najgorszych w województwie. Jak słusznie zauważa M. Smętkowski (2001) w gospodarce informacyjnej szybki rozwój metropolii przy niewielkim zakresie i zasięgu przestrzennym jego rozprzestrzeniania się prowadzi do marginalizacji jej otoczenia regionalnego. Z kolei w miastach większych, zlokalizowanych w okolicach Lublina, takich jak Puławy czy Lubartów bariera absorpcji impulsów rozwojowych została przełamana i korzystają one z bliskiego sąsiedztwa silnego ośrodka wzrostu i kreują wysoki potencjał do dalszego rozwoju.

Tabl. 1. Weryfikacja hipotez badawczych

Wyszczególnienie	Hipoteza główna	Hipotezy szczegółowe				
		1	2	3	4	5
Weryfikacja:						
pozytywna	✓	✓			✓	✓
częściowa			✓			
negatywna				✓		

Źródło: Opracowanie własne.

Z dominującą pozycją Lublina związana była pozytywna weryfikacja hipotezy 1. Za pomocą modelu grawitacji wykazano, że największa liczba powiązań o charakterze społeczno-gospodarczym oraz największa ich intensywność przebiegała w kierunku stolicy województwa. Wynikało to z dużego potencjału Lublina oraz stosunkowo gęstej sieci miast w centralnej i zachodniej części regionu. Rozpatrując ośrodek wzrostu jako pewien obszar wzmożonej aktywności gospodarczej, na podstawie liczebności i siły powiązań wyodrębniono część województwa rozciągającą się od Łęcznej i Piask na wschodzie do Puław i Kazimierza Dolnego na zachodzie. Obszar ten posiada zróżnicowane atuty w postaci silnych ośrodków akademickich i naukowych, potencjału przemysłowego oraz turystycznego i może być bazą do rozprzestrzeniania się procesów rozwoju na cały region. W trakcie badań nie zidentyfikowano silnych powiązań między głównymi miastami województwa, oprócz dość wyraźnego związku Lublina i Puław, dominowały raczej powiązania głównych ośrodków z własnym

zapleczem. Wynikało to z niskiego, w porównaniu z Lublinem, potencjału rozwojowego pozostałych większych miast. Jak wykazała analiza systemu osadniczego za pomocą reguły wielkości-kolejności, w regionie wyraźnie brakuje miasta liczącego ok. 100 - 120 tys. mieszkańców, będącego elementem pośrednim pomiędzy stolicą, a istniejącymi ośrodkami o znaczeniu subregionalnym, który przyczyniłby się do zachowania spójnego rozwoju całego województwa. Otrzymane wyniki analizy prowadziły do pozytywnej weryfikacji hipotezy 2 w odniesieniu do powiązań Lublina z Puławami i negatywnej weryfikacji w przypadku pozostałych relacji pomiędzy głównymi miastami. Wykazano także, że bez wpływu Lublina, centralna część województwa z terenu aktywności rozwojowej, stałaby się obszarem stagnacji społeczno-gospodarczej.

Kolejne hipotezy badawcze dotyczyły poszukiwania czynników, które decydują o zróżnicowaniu potencjału rozwojowego. Negatywna weryfikacja hipotezy 3 dowodzi, że oś podziału nie przebiegała według granic administracyjnych na poziomie NUTS 3. Rozmieszczenie w podregionach nie decydowało o możliwościach rozwojowych miast. Z kolei elementem, który wpływał na warunki dalszego rozwoju było pełnienie określonych funkcji administracyjnych (hipoteza 4). Wykazano, że zróżnicowanie możliwości rozwojowych przebiegało zgodnie z hierarchią funkcji administracyjnych. Zdecydowanie największy potencjał rozwojowy posiadały miasta na prawach powiatu, wyraźnie gorsze możliwości rozwoju posiadały miasta będące siedzibą powiatu, natomiast najgorzej wypadła grupa pozostałych miast pełniących funkcje administracyjne szczebla gminnego. Hipoteza 5 dotyczyła wpływu liczby ludności miast na potencjał rozwojowy. Pozytywna weryfikacja hipotezy udowodniła, że dużo większe szanse na przełamanie barier rozwojowych posiadają duże miasta, co wiąże się z lepszą absorpcją wiedzy i kapitału, bardziej zdywersyfikowaną strukturą działalności, większą atrakcyjnością dla inwestorów oraz lepszą jakością życia mieszkańców. Zależność logarytmiczna pomiędzy potencjałem rozwojowym, a liczbą mieszkańców dowiodła, że duże miasta są stosunkowo mało wrażliwe na procesy depopulacyjne, natomiast w miastach z niewielką liczbą ludności, każdy dodatkowy odpływ skutkuje skokowym spadkiem potencjału rozwojowego. Prowadzić to może do stopniowej marginalizacji miast położonych peryferyjnie i stopniowej utraty przez nie funkcji miejskich. Z kolei rola małych miast położonych w pobliżu dużych ośrodków, w wyniku procesów suburbanizacji może zostać zredukowana do funkcji mieszkaniowej dla ludności dojeżdżającej do pracy czy szkoły.

9. Wnioski

Polityka regionalna od wielu lat stoi przed podstawowym pytaniem czy wyrównywać dysproporcje rozwojowe i wspierać regiony najbardziej zapóźnione gospodarczo, czy promować działania proinnowacyjne, przynoszące najwyższą wartość dodaną i decydujące o poziomie konkurencyjności w globalnej gospodarce, co prawdopodobnie prowadzić będzie do powiększania różnic rozwojowych. Dylematy te dotyczą także województwa lubelskiego. Wspieranie Lublina i obszarów sąsiadujących, kosztem terenów gorzej rozwiniętych niewątpliwie poprawiłoby konkurencyjność całego regionu, z drugiej jednak strony bez wątpienia prowadziłyby do dalszej polaryzacji rozwoju i marginalizacji słabszych miast. Najwłaściwym rozwiązaniem wydaje się być identyfikacja i analiza możliwości rozwojowych i zasobów wewnętrznych występujących na danym obszarze i kierowanie tam precyzyjnie określonych instrumentów polityki regionalnej od szczybla krajowego po lokalny. Do zdelimitowanych w ten sposób obszarów można stosować precyzyjne, dobrane do specyficznych potrzeb instrumenty polityki rozwoju.

Delimitacja obszarów zurbanizowanych w ramach podejścia funkcjonalnego, a nie administracyjnego jest punktem wyjścia do formułowania celów i założeń Krajowej Polityki Miejskiej. Oznacza to, że będzie realizowana nie tylko w jednostkach administracyjnych posiadających prawa miejskie, ale również na obszarach o wysokim stopniu urbanizacji oraz na terenach, które znajdują się w stałej interakcji społeczno-gospodarczej z miastami. Tak określona koncepcja polityki miejskiej w lepszym stopniu odzwierciedla rzeczywiste procesy urbanizacyjne. Dynamiczne procesy migracji ludności miast na tereny podmiejskie prowadzą do zacierania się tradycyjnych podziałów na miasta i obszary wiejskie. Większość współczesnych miejscowości położonych w pobliżu dużych miast w dużym stopniu zatraciła cechy obszarów wiejskich, stając się zapleczem o funkcjach mieszkaniowych. Z kolei w mniejszych miastach zlokalizowanych na terenach słabo zurbanizowanych przeważają funkcje charakterystyczne dla obszarów wiejskich, związane z obsługą branży rolniczej i sektora przetwórstwa rolno-spożywczego.

Współczesne procesy rozwoju w ujęciu regionalnym mają charakter polaryzacyjny, związany z koncentracją potencjału gospodarczego i ludności w najważniejszych ośrodkach i ich regionach miejskich. Jest to proces naturalny, któremu nie należy przeciwdziałać z uwagi na to, że ośrodki wojewódzkie są kluczowe dla zachowania konkurencyjności i atrakcyjności danego regionu (Celińska-Janowicz i inni, 2010). Specyfika województwa lubelskiego powoduje, że dominują tu zjawiska przestrzennej koncentracji kapitału, charakterystyczne dla re-

gionów peryferyjnych, o słabszej gospodarce i rzadszej sieci miast. Przeciwdziałanie im przez instrumenty polityki przestrzennej jest na ogół mało skuteczne (Korcelli, 2005). W przypadku ośrodków wzrostu takich jak wspomniany wyżej, obszar aktywności gospodarczej z głównymi miastami Lublinem i Puławami, główny nacisk powinien być położony na wspieranie działań innowacyjnych i rozwój usług wysokospecjalistycznych, które pozwolą wysyłać impulsy wzrostowe, rozprzestrzeniające się na cały region. Połączony potencjał naukowo-badawczy Lublina i Puław, wsparty dodatkowo funkcjami turystyczno-uzdrowiskowymi Kazimierza Dolnego i Nałęczowa mógłby stworzyć silny biegun wzrostu wyróżniający się działalnościami o wysokim stopniu dywersyfikacji. Niewątpliwym atutem omawianego obszaru jest otwarcie w końcu 2012 r. lotniska Lublin Airport, które jest ważnym krokiem w kontekście aspiracji metropolitalnych Lublina i w znacznym stopniu ułatwia wymianę kontaktów handlowych, kulturalnych i biznesowych z partnerami z innych krajów europejskich.

Z kolei aktywizacja małych miast powinna odbywać się poprzez wzmacnianie funkcji miejskich, w tym tworzenie warunków sprzyjających podejmowaniu działalności gospodarczej, w szczególności tworzenie miejsc pracy w sektorach okołorolniczych. Małe miasta w największym stopniu narażone są na gwałtowne procesy depopulacyjne i związane z nimi ograniczanie potencjału rozwojowego. Polityka rozwoju powinna zmierzać do przeciwdziałania marginalizacji tych obszarów i prowadzić do przełamywania barier rozwojowych. Ta grupa miast jest najbardziej narażona na procesy wymywania zasobów ludzkich najbardziej cennych, aktywnych i najlepiej wykształconych przez duże miasta. Spowodowane to jest, przede wszystkim, słabą dostępnością transportową wynikającą z peryferyjnego położenia. W konsekwencji dla mieszkańców tych obszarów nie ma możliwości dojazdu do pracy do większego miasta. Jedyną alternatywą w takiej sytuacji jest migracja na stałe i osłabianie tym samym potencjału rozwojowego rodzinnej miejscowości. Bez radykalnej poprawy infrastruktury transportowej nie ma szans, by zjawisko to uległo osłabieniu, a więc by peryferyjne części regionów metropolitalnych miały większe możliwości endogennego rozwoju (Gorzelać, 2004). O kluczowym znaczeniu dostępności transportowej dla decyzji o wyborze miejsca osiedlania świadczy rozmieszczenie gmin charakteryzujących się napływem migracyjnym wzdłuż głównych szlaków komunikacyjnych regionu.

Obszary z największymi problemami rozwojowymi rozlokowane są głównie wzdłuż wschodniej granicy kraju. Ze względu na położenie geograficzne, dodatkowym impulsem rozwojowym dla tych miast byłoby otwarcie wschodniej granicy kraju i wykorzystanie w większym zakresie możliwości rozwoju wymiany handlowej, turystycznej czy naukowej.

Dotychczasowe korzyści wynikające z położenia przygranicznego nie są wielkie. Ich zasięg ogranicza się do kilkudziesięciokilometrowego pasa wzdłuż granicy, gdzie funkcjonuje drobny handel oparty w znacznej mierze na różnicach cen po obu stronach granicy. Kwestia otwartości granic jest w znacznym stopniu uwarunkowana względami politycznymi, dlatego też trudno przewidywalna w perspektywie kilku czy kilkunastu najbliższych lat.

Dla trwałego rozwoju regionu ważne jest wspieranie miast na każdym szczeblu terytorialnym. Kształtowanie potencjału rozwojowego nie może być jednak procesem samoistnym i chaotycznym, ale ukierunkowanym na identyfikację i wykorzystanie specyficznych dla każdego miasta uwarunkowań społecznych, gospodarczych i przyrodniczych. Dzięki takiemu podejściu potencjał endogeniczny może zostać wykorzystany w sposób najbardziej efektywny. Zadaniem władz publicznych i mieszkańców jest odpowiednie przekształcenie istniejących zasobów wewnętrznych w możliwości rozwojowe gwarantujące systematyczną poprawę jakości życia.

Literatura (wybrane pozycje)

- Adamus, W. i Gręda, A. (2005). Wspomaganie decyzji wielokryterialnych w rozwiązywaniu wybranych problemów organizacyjnych i menedżerskich. *Badania operacyjne i decyzje*(2), str. 11.
- Carter, H. (1981). *The study of urban geography*. London: Edward Arnold.
- Celińska-Janowicz, D., Gorzelak, G., Hryniewicz, J., Kozak, M., Miszczuk, A., Olechnicka, A. i inni. (2010). *Propozycje możliwych kierunków działań rządu w poszczególnych regionach, w tym określenie potencjałów rozwojowych województw*. Warszawa: Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych EUROREG.
- Churski, P. (2008). *Czynniki rozwoju regionalnego i polityka regionalna w Polsce w okresie integracji z Unią Europejską*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu A. Mickiewicza.
- Czerny, M. (2005). Przestrzenna ekspansja miasta - przegląd współczesnej tematyki badawczej. W T. Czyż i H. Rogacki, *Współczesne problemy i koncepcje teoretyczne badań przestrzenno-ekonomicznych* (strony 156-173). Warszawa: Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Biuletyn, Zeszyt 219.
- Gorzelak, G. (2004). Polska polityka regionalna wobec zróżnicowań polskiej przestrzeni. *Studia Regionalne i Lokalne* z. 4 (18), strony 37-72.
- Jerczyński, M. (1971). Metody pośrednie identyfikacji i pomiaru bazy ekonomicznej miast. *Prace Geograficzne* nr 87, strony 111-147.
- Klaasen, L. i Paelinck, J. (1979). The future of large towns. *Environment and planning*, A, 11.
- Korcelli, P. (2005). Pojęcie policentryczności a współczesne przemiany systemów miast. W T. Czyż i H. Rogacki, *Współczesne problemy i koncepcje teoretyczne badań przestrzenno-ekonomicznych* (strony 146-155). Warszawa: Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Biuletyn, Zeszyt 219.
- Lucas, R. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics* vol. 22, no. 1, strony 3-42.
- Lucas, R. (1990). Why Doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries. *The American Economic Review*, Vol.80, No. 2, , 92-96.
- Maik, W. (1992). *Podstawy geografii miast*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Markowski, T. (2011). *Funkcje metropolitalne pięciu stolic województw wschodnich*. Warszawa: Ekspertyza na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego.
- Miszczuk, A. (2013). *Uwarunkowania peryferyjności regionu przygranicznego*. Lublin: Norbertinum.
- Niewiadomski, Z. (2002). *Planowanie przestrzenne*. Warszawa: Wyd. Prawnicze Lexis Nexis.

- Palmowski, T., (2000). *Rola regionów transgranicznych w procesie integracji Europy Bałtyckiej*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Parysek, J. (2000). Polskie metropolie jako ogniwa procesu transformacji i przemian przestrzenno-strukturalnych (na tle metropolii europejskich). W Z. Mikołajewicz, *Uwarunkowania i strategię rozwoju regionalnego w procesach integracji europejskiej* (strony 361-380). Opole: Wyd. Uniwersytetu Opolskiego.
- Romer, P. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy* vol. 98, No5, strony 71-102.
- Saaty, T. (1980). *The Analytic Hierarchy Process*. New York: McGraw-Hill.
- Studium Urbanizacji Lubelskiego Obszaru Metropolitalnego*. Lublin: Biuro Planowania Przestrzennego w Lublinie, 2009.
- Suliborski, A. (1983). Niektóre problemy badań funkcji miast w świetle podstawowych założeń koncepcji systemowej. *Acta Universitatis Lodzensis, Folia Geographica*, 2, strony 3-16.
- Vinogradnik, K. (2008). AHP in agricultural extension modelling. W W. Adamus, *The Analytic Hierarchy Process & Network Processes*. Kraków: Jagiellonian University Press.
- Wysocki, F. (2010). *Metody taksonomiczne w rozpoznawaniu typów ekonomicznych obszarów wiejskich*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego.
- Założenia Krajowej Polityki Miejskiej do rok 2020*. Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 2013.